

В. С. Колтун,
 д. держ. упр, професор, завідувач кафедри регіональної політики,
 Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
 Київського національного університету імені Тараса Шевченка
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8432-873X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.23.113

МОДЕЛЬ СУСПІЛЬНО-РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИН В ЛАТВІЇ

V. Koltun,
 Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Department of Regional Policy, Educational
 and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

MODEL OF SOCIAL AND RELIGIOUS RELATIONS IN LATVIA

У статті досліджено комплексну модель суспільно-релігійних відносин в Латвії, зосереджуючись на аналізі конституційних положень, Закону Латвії "Про релігійні організації" та рішень Конституційного суду Латвії. Автор ретельно розглядає правові основи, що регулюють створення та діяльність різних видів релігійних організацій, а також вивчає вплив цих норм на формування суспільних відносин і релігійної свободи в країні.

Стаття охоплює детальний аналіз Конституції Латвії з акцентом на положення, що стосуються релігійних прав і свобод. Конституція Латвії не регулює питання, пов'язані зі свободою вираження релігійних думок і переконань, водночас гарантує, що свобода думки, совісті та релігійних переконань не підлягає обмеженням. Аналіз профільного закону про релігійні організації виявляє, як правові рамки впливають на релігійні організації та їх взаємодію з державою, а також містить докладні норми, які визначають основні принципи та вимоги до заснування та функціонування релігійних спільнот в країні. Ці положення відіграють ключову роль у формуванні суспільно-релігійного ландшафту Латвії, встановлюючи критерії для створення та регулювання діяльності релігійних громад і об'єднань. Розглядаючи рішення Конституційного суду Латвії, автор підкреслює їх значення для розуміння сучасних тенденцій у сфері релігії та права.

У статті особливий акцент зроблено на аналізі застосування права, яке відіграє вирішальну роль у формуванні релігійного ландшафту Латвії. Автор детально досліджує сучасні виклики та розглядає потенційні шляхи розвитку релігійної політики в країні. Ця стаття робить значний внесок у поглиблене розуміння динаміки суспільно-релігійних відносин у Латвії, підкреслюючи ключову роль правового регулювання у взаємовідносинах між державою та релігійними організаціями. Це дослідження особливо цінне з огляду на його релевантність для України. Автор здійснює порівняльний аналіз латвійського та українського досвіду, надаючи конкретні та практичні рекомендації для розвитку в цій сфері.

The article examines the complex model of social and religious relations in Latvia, focusing on the analysis of constitutional provisions, the Law of Latvia "On Religious Organisations" and Decisions of the Constitutional Court of Latvia. The author thoroughly examines the legal framework regulating the establishment and operation of various types of religious organisations, as well as the impact of these norms on the formation of social relations and religious freedom in the country.

The article includes a detailed analysis of the Constitution of Latvia with a focus on the provisions relating to religious rights and freedoms. The Constitution of Latvia does not regulate issues related to the freedom of expression of religious thoughts and beliefs, but at the same time guarantees that freedom of thought, conscience and religious beliefs shall not be subject to restrictions. The analysis of the profile law on religious organisations reveals how the legal framework affects religious organisations and their interaction with the state, as well as contains detailed norms that define the basic principles and requirements for the establishment and functioning of religious communities in the country. These provisions play a key role in shaping the social and religious landscape of Latvia, establishing criteria for the establishment and regulation of religious communities and associations. Considering the Decisions of the Constitutional Court of Latvia, the author emphasizes their importance for understanding current trends in the sphere of religion and law.

The article focuses on the analysis of the application of law, which plays a crucial role in shaping the religious landscape of Latvia. The author examines in detail the current challenges and considers potential ways of developing religious policy in the country. This article makes a significant contribution to an in-depth understanding of the dynamics of social and religious relations in Latvia, emphasizing the key role of legal regulation in the relationship between the state and religious organisations. This research is particularly valuable because of its relevance to Ukraine. The author makes a comparative analysis of Latvian and Ukrainian experience, providing specific and practical recommendations for development in this sphere.

Ключові слова: церква, механізми державного управління, суспільно-релігійні відносини, релігія, свобода совісті, державна політика, держава, державно-церковні відносини, суспільство, релігійні організації, Латвія.

Key words: church, mechanisms of public administration, social and religious relations, religion, freedom of conscience, state policy, state, church-state relations, society, religious organisations, Latvia.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасному світі питання відносин між державою та релігійними організаціями набувають актуальності. Це особливо важливо для України, яка прагне інтегруватися в європейську спільноту та зміцнити свої демократичні інститути. Вивчення досвіду європейських країн, зокрема Латвії, у сфері суспільно-релігійних відносин може надати цінні вказівки та рекомендації для України, які сприятимуть її ефективному вступу в Європейський Союз.

У цьому контексті постановка проблеми полягає у вивченні та аналізі правового регулювання та судової практики у сфері державно-релігійних відносин в Латвії. Цей аналіз дозволить виявити ключові особливості, які можуть бути застосовані для реформування та удосконалення українського законодавства та практики у сфері свободи совісті та віросповідання. Мета полягає в ідентифікації та адаптації найкращих європейських практик, що допоможе Україні ефективно інтегруватися в європейський правовий та культурний простір.

Актуальність дослідження зумовлена стрімкими змінами у сфері релігійної політики та правового регу-

лювання релігійних організацій, які впливають на загальноєвропейські процеси. Вивчення латвійського досвіду, який включає аналіз Конституції, законів про релігійні організації, а також рішень Конституційного суду, дозволяє ідентифікувати ключові виклики та успішні стратегії у сфері регулювання релігійного життя.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У сучасних умовах проблематика взаємодії церкви та держави, зокрема її соціологічні, філософсько-моральні та правові аспекти, є предметом дослідження низки науковців. Видатні вчені В. Єленський, С. Онищук, Ю. Решетніков, О. Саган, Л. Филипович, У. Хаварівський, Ю. Чорноморець та інші зробили значний внесок у дослідження цієї проблематики. Проте необхідно відзначити, що в більшості цих робіт не вистачає глибокого аналізу європейського досвіду у сфері суспільно-релігійних відносин. Це стає особливо важливим, враховуючи потребу України інтегруватися в європейські структури, де розуміння та вивчення європейських практик у цій сфері може відіграти ключову роль.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у здійсненні системного опису складної динамічної моделі суспільно-релігійних відносин у Латвії з акцентом на аналізі її конституційних та законодавчих основ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кожна держава має свою унікальну модель взаємодії з релігійними організаціями, яка відображає особливості її правової системи, історичний розвиток та культурні цінності. Латвійська Республіка, своєю чергою, розвиває такі стосунки на фоні унікального історичного досвіду, зокрема періоду радянської окупації, коли релігійна діяльність була серйозно обмежена.

З розпадом СРСР незалежність відновили три балтійські держави: Литва, Латвія та Естонія. 04 травня 1990 року Латвія оголосила про відновлення своєї державності, відновивши Конституцію 1922 року під час свого національного відродження. Водночас Литва та Естонія зосередилися на створенні нових конституцій, що визначали б державний устрій та закріплювали принципи демократичної правової держави [1].

Після відновлення незалежності Латвії законодавство про релігійні організації пройшло через ряд змін, спрямованих на створення умов для релігійної свободи.

Одним із найважливіших питань у демократичному суспільстві, створення якого також підтримала Латвія після політичних перетворень у 1990-х роках, є виділення особливого місця релігійній свободі та прийняття конституційних положень щодо відносин між державою і церквою. На цьому тлі в Латвії виникла проблема щодо створення правових норм, які враховували б місце існуючих церков у латвійському суспільстві та державі, а також сучасні демократичні суспільно-релігійні відносини. Було обрано модель демократичної світської держави у дружньому варіанті, відомому також як скоординоване розділення. Ця модель поважає культурні та релігійні цінності, закорінені в християнській спадщині європейських народів, і регулює відносини між державою та церквою у формі договорів. Першим кроком у цьому напрямі було встановлення дипломатичних відносин зі Святим Престолом, а другим — врегулювання конкордату правового становища Католицької Церкви на території Латвії. Латвійська угода зі Святим Престолом була ратифікована 12 вересня 2002 року [9].

У 1996 році була створена робоча група, метою якої була підготовка угоди, що регулює правовий статус традиційних церков у Латвії, проте через рік ідею визнали невдалою [3, с. 247 — 248]. Слід зазначити, що дискусії в уряді щодо змісту угоди про конкордат почалися у 2000 році. Тоді уряд вирішив зайнятися правовими нормами щодо ситуації інших церков у Латвії. Були підготовлені зміни до Закону від 07 вересня 1995 року "Про релігійні організації", згідно з якими Рада міністрів була уповноважена укладати угоди з релігійними організаціями щодо них та їх послідовників [4].

Важливо зазначити, що Конституція Латвії 1922 року не містила специфічних положень, що стосуються свободи віросповідання, а також не визначала права та свободи особи в цілому. Однак сучасна Конституція Латвії

перетерпіла суттєві зміни, а Розділ VIII "Основні права людини" був інтегрований в основний закон країни Законом від 15 жовтня 1998 року. Цей розділ доповнює Конституцію важливими положеннями, що гарантують права та свободи особи, включаючи свободу совісті та віросповідання.

Під час парламентських і позапарламентських дискусій, а також завдяки плідній роботі науковців, Латвія обрала модель державно-церковних відносин, характерну для більшості сучасних демократій, яка полягає у створенні світської держави. Ця модель також відома як система відділення церкви від держави. Важливо розуміти, що в межах цієї системи існує кілька варіантів світської держави, одним із найпопулярніших і тим, що був прийнятий Латвією, є модель скоординованого розділення, або так звана німецька модель світської держави. Ця модель була вперше введена у Конституцію Веймарської республіки 11 серпня 1919 року після Першої світової війни [2].

Латвія прийняла модель скоординованого відокремлення, долучившись до держав, які вважають, що демократична держава не повинна підтримувати жодну релігійну приналежність чи світогляд громадян. Як стверджує Р. Малайний, в іншому випадку це порушило б принцип рівності громадян, створюючи неприйнятне розділення між "кращими" та "гіршими" громадянами, адже держава належить всім її громадянам, а не тільки більшості. Відображення цієї моделі знайшлося у статті 99 Конституції Латвії, де чітко зазначено, що церква відділена від держави, а кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігійних переконань [5].

У контексті Латвії, релігійні питання знайшли своє законодавче вираження у конституційних положеннях та в спеціальному законодавстві, зокрема у Законі Латвії "Про релігійні організації".

Конституційне регулювання релігійних питань охоплює, у широкому розумінні, індивідуальні гарантії свободи думки, совісті та релігійних переконань, а також визначає принципи інституційних відносин між державою і церквою. У літературі з цього питання увага акцентується на тому, що місце та структура відповідних положень у тексті Конституції можуть істотно впливати на характер відносин між державою та церквою. Варто зауважити, що релігійні питання в конституційних актах висвітлені з різним ступенем деталізації та можуть бути піддані різноманітній систематизації [6].

У Конституції Латвії суспільно-релігійні відносини отримали відображення лише в одній не надто розлогій статті. Правові положення щодо індивідуальних гарантій свободи думки, совісті та релігійних переконань зосереджені в першому реченні статті 99 Розділу VIII Конституції, яка входить у Розділ "Основні права людини" і містить перелік основних прав і свобод громадян. Принципи інституційних відносин між державою і церквою, своєю чергою, зазначені у другому реченні цієї ж статті [7].

Стаття 99 Конституції Латвії звучить так: "Кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігійних переконань. Церква відокремлена від держави."

Конституція не регулює питання, пов'язані зі свободою вираження релігійних думок і переконань. Тільки в статті 116 Конституції включено норми, що дозволяють

обмежувати вираження релігійних переконань. З них випливає, що свобода особи на вираження релігійних переконань не може бути обмежена інакше як законом і лише у випадках, коли це необхідно для гарантування демократичного державного устрою, безпеки, добробуту та моральності суспільства, а також основних прав та свобод інших осіб. Водночас Конституція гарантує, що свобода думки, совісті та релігійних переконань не підлягає обмеженням.

Правові норми щодо свободи вираження релігійних переконань містяться в Законі "Про релігійні організації". У статті 2 цього акту зазначено, що метою закону є гарантування права громадян Латвії на свободу віросповідання, яке включає право вільно визначати своє ставлення до релігії, переходити в релігію індивідуально або разом з іншими або не переходити, вільно змінювати свої релігійні та інші переконання, здійснювати релігійну діяльність, а також висловлювати свої релігійні переконання відповідно до чинного законодавства.

Стаття 5 Закону Латвії "Про релігійні організації" визначає гарантії для діяльності релігійних організацій та декларує захист їх прав, які гарантовані законом, з боку держави. Згідно з цим законом, державні органи, органи місцевого самоврядування, їх установи, а також громадські та інші організації не мають права втручатися у релігійну діяльність цих організацій. Запровадження принципу невтручання органів місцевого самоврядування у діяльність релігійних організацій вважається цілком виправданим та важливим рішенням, що має бути впроваджено у законодавство України.

Пропозиція імплементації цього принципу в українське законодавство впливає з потреби вирішення проблематики деяких рішень, які приймаються органами місцевого самоврядування в Україні у сфері суспільно-релігійних відносин. Ці рішення часто виходять за межі визначених самоврядними чи делегованими повноваженнями, що може призвести до небажаного втручання в релігійну сферу.

Переходячи до розгляду конкретних положень латвійського Закону "Про релігійні організації", важливо зазначити, що він містить докладні норми, які визначають основні принципи та вимоги до заснування та функціонування релігійних спільнот в країні. Ці положення відіграють ключову роль у формуванні суспільно-релігійного ландшафту Латвії, встановлюючи критерії для створення та регулювання діяльності релігійних громад і об'єднань.

Закон визначає, що для створення релігійної громади необхідна участь не менше ніж двадцяти осіб, які є громадянами Латвії або зареєстровані в національному Реєстрі населення і досягли повноліття. Для України цей показник складає десять осіб. Цікавою особливістю є положення, що кожна особа може бути засновником лише однієї релігійної громади, чого немає в українському законодавстві. Також важливим є забезпечення права кожного мешканця Латвії на вільний вибір приєднання до релігійної організації, а також можливість їх участі у діяльності цих організацій.

Далі закон визначає умови для формування релігійних об'єднань, зокрема необхідність наявності десяти або більше громад однієї конфесії, зареєстрованих

на території Латвійської Республіки, для створення такого релігійного об'єднання.

Ці норми є фундаментальними для розуміння організаційної структури та законодавчих рамок діяльності релігійних організацій у Латвії, тому подальший аналіз цих аспектів допоможе у глибшому розумінні суспільно-релігійних відносин в країні.

До 2018 року в латвійському Законі "Про релігійні організації" існувала вимога, за якою релігійні громади, що вперше розпочинали свою діяльність у Латвійській Республіці та не були частиною раніше зареєстрованих релігійних організацій, мусили щороку проходити процес перереєстрації протягом перших десяти років свого існування. Під час цієї перереєстрації орган реєстрації звертався до висновку Міністерства юстиції, щоб визначити, чи відповідає діяльність організації вимогам нормативно-правових актів за попередній період.

Проте, відповідно до рішення Конституційного суду Латвії, ухваленого 26 квітня 2018 року у справі № 2017-18-01, зазначена норма визнана неконституційною. Це рішення Конституційного суду змінило підхід до регулювання діяльності новостворених релігійних організацій у Латвії, скасувавши вимогу щодо щорічної перереєстрації протягом перших десяти років їх існування [8].

Метою обов'язку перереєстрації був захист суспільства від можливого шкідливого впливу нових і невідомих конгрегацій, запобігання зловживанню статусом релігійної організації та незаконній діяльності. Варто зазначити, що Європейський суд з прав людини визнав, що держава має право переконатися, що релігійний рух (група) не здійснює діяльність, яка загрожує суспільству та громадській безпеці в рамках своєї релігійної діяльності.

Латвійський уряд висловлював позицію, що зазначене обмеження було введено задля того, щоб новостворені релігійні громади отримали достатній рівень довіри з боку держави перед тим, як вони почнуть свою повноцінну діяльність. Це положення мало на увазі необхідність перевірки та оцінки діяльності цих громад упродовж певного часу, щоб забезпечити їх відповідність встановленим стандартам та нормативам.

Церква, яка знаходилася в процесі щорічної перереєстрації, була зобов'язана подавати до Міністерства юстиції річний звіт про свою діяльність. Однак протягом цього періоду перереєстрації церкви могли відносно легше припинити свою діяльність порівняно з тими громадами, які вже отримали статус стабільно діючих релігійних організацій.

Конфесійну приналежність релігійної громади визначає сама громада на власний розсуд у процесі подачі реєстраційних документів, або шляхом вступу до вже зареєстрованого релігійного об'єднання, або шляхом звернення з проханням про надання йому автономного (незалежного) статусу.

Процедура перереєстрації не обмежує права релігійної організації діяти як юридична особа та користуватися всіма правами, передбаченими законом для громад. Правовий статус перереєстрованих і постійних релігійних організацій відрізняється лише двома аспектами — перереєстровані релігійні організації повинні

щороку проходити процедуру адміністративної перереєстрації, і вони не можуть створювати релігійне об'єднання.

Релігійне об'єднання займає вищий ранг, ніж релігійна громада, в ієрархії форм релігійних організацій, і цей статус підтверджує тривале існування сукупності певних релігійних громад, їх злиття в більше утворення та успадкування прав. Тому Латвійський законодавець також встановив особливі права для релігійних об'єднань: лише зареєстровані релігійні об'єднання мають право засновувати навчальні заклади для духовного персоналу, монастирі, місії та установи дияконату. Дане положення подібне до українського, відмінність лише в тому, що в українському законодавстві створення духовних навчальних закладів, монастирів, місій можливе також релігійними управліннями (єпархіями).

Діяльність та існування релігійного об'єднання вважається нерозривним зв'язком з діяльністю релігійних громад, які його складають, і стабільним існуванням певної мінімальної кількості релігійних громад у довгостроковій перспективі. Отже, законодавець визначив, що серед засновників релігійного об'єднання мають бути такі громади, які мають статус постійно діючої релігійної організації.

У частині третій статті 7 Закону про релігійні організації передбачено обмеження щодо створення релігійного об'єднання, а саме те, що громади однієї конфесії можуть створювати в країні лише одне релігійне об'єднання.

Однак Конституційний суд Латвії визнав, що обмеження, яке передбачає, що в межах однієї конфесії може бути створена лише одна церква, не є необхідним і пропорційним обмеженням. Суд зазначив, що держава повинна дотримуватися нейтралітету і не втручатися в релігійні справи, змушуючи всі релігійні групи об'єднуватися і підпорядковуватися одному керівництву або перешкоджаючи їм об'єднуватися в організаційні структури на розсуд самих вірян. Обов'язком держави є забезпечення мирного співіснування кількох релігійних організацій. Крім того, слід враховувати, що існують такі релігійні течії, які історично ніколи не мали єдиної ієрархічної структури. Крім того, суд зазначив, що держава не виправдано надає перевагу лише одному релігійному об'єднанню всередині конфесії, дозволяючи йому набути статусу церкви.

Такі норми в Латвії ставили у нерівне становище різні релігійні групи в рамках однієї конфесії, оскільки допускалося надання статусу релігійного об'єднання лише одній із цих груп, тобто першому, хто цього захоче, але всім іншим релігійним групам буде надана відмова. Беручи до уваги вищезазначені міркування, таке обмеження призводить до різного ставлення до груп у порівняльних обставинах, і таке різне ставлення не має об'єктивної та розумної основи.

У Латвії релігійне об'єднання може створити релігійне управління (єпархіальне управління) шляхом прийняття відповідного рішення.

Для виконання цілей, визначених у статутах релігійних організацій та зареєстрованих відповідно до вимог Закону, ці організації мають право створювати різні установи, які не мають на меті отримання прибутку. До таких установ належать духовні навчальні заклади, мо-

настирі, місії, установи дияконату та інші схожі заклади, що сприяють здійсненню основних релігійних функцій і завдань.

Релігійні організації та їх установи реєструються в реєстрі релігійних організацій та їх установ, який веде Реєстр підприємств Латвійської Республіки (далі — орган реєстрації).

Перед процесом реєстрації релігійної організації чи її установи орган реєстрації звертається до Міністерства юстиції за висновком щодо відповідності цілей і завдань організації або її установи, які визначені в її статуті (уставі, положенні), нормативним актам. Також перевіряється, чи діяльність або навчання, здійснюване релігійною організацією, не несе загрози правам людини, демократичному устрою держави, національній чи громадській безпеці, громадському порядку, добробуту чи моралі.

До 2009 року в латвійському законодавстві діяла норма, згідно з якою, якщо релігійна громада ідентифікувала себе з однією з конфесій, що діють на території держави, ця інформація повинна була бути відображена у заяві громади. Заяву мали затверджувати керівники відповідної релігійної організації або, за їх дорученням, керівники єпархії. У випадку, коли громада не бажала приєднуватися до жодного з існуючих релігійних об'єднань, це мусило бути чітко вказано в статуті (конституції, положенні) громади з приміткою про її автономне функціонування. Однак це правило не поширювалося на ті конфесії, канонічні правила яких обмежували можливість існування автономних конгрегацій [10].

Варто зазначити, що українське законодавство не містить жодних обмежень або заборон щодо діяльності незалежних релігійних громад, включаючи православні громади. Україна забезпечує свободу віросповідання, дозволяючи релігійним громадам бути незалежними та не входити в жодне управління чи об'єднання.

У контексті обговорюваних положень важливо відзначити, що законодавство, яке регулює питання обов'язкової військової служби, також передбачає можливість альтернативної служби. Згідно з цими нормами, особа не може бути примушена до проходження обов'язкової військової служби, якщо такий обов'язок суперечить її совісті або релігійним переконанням. У цих випадках передбачена можливість заміщення військової служби альтернативною (невійськовою) службою. Схожі норми про альтернативну службу існують також в українському законодавстві.

У Латвії є особливості проведення господарської діяльності релігійними організаціями. Релігійні організації мають право провадити господарську діяльність. Якщо дохід релігійної організації від господарської діяльності протягом календарного року перевищує 500 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої державою на відповідний період, ця релігійна організація повинна створити власне підприємство, яке має бути зареєстроване відповідно до чинного законодавства.

Також, якщо духовний центр релігійної організації, яка зареєстрована у Латвійській Республіці, розташований за межами країни, то він не має права володіти нерухомістю цієї організації в Латвії, а також майном, яке є визнаною культурною пам'яткою.

ВИСНОВКИ

Впровадження норми у вітчизняне законодавство, що обмежує діяльність незалежних релігійних громад, які діють у розріз з канонічними правилами своїх конфесій, могло б сприяти запобіганню потенційному зловживанню з боку релігійних організацій, на які поширюються обмеження відповідно до Закону України "Про внесення зміни до статті 12 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України".

Латвійське законодавство встановлює обмеження на право іноземних духовних центрів володіти та контролювати нерухомість та культурні пам'ятки, що належать релігійним організаціям, зареєстрованим на території Латвії. Це спрямовано на забезпечення державної безпеки у сфері суспільно-релігійних відносин. Таке регулювання може бути актуальним для України, особливо в контексті релігійних організацій, які мають канонічні зв'язки з країною-агресором та через майнові права можуть впливати на українські релігійні громади.

У Латвії під час реєстрації релігійної громади інформація про неї вноситься до Реєстру релігійних організацій. На відміну від Латвії, в Україні не існує спеціалізованого реєстру релігійних організацій, тому досвід Латвії у створенні та веденні такого реєстру може бути корисним для України. Такий реєстр міг би забезпечити більшу прозорість та ефективність у взаємодії держави з релігійними організаціями.

Література:

1. Latvijas Republikas Satversme, Latvijas Vestnesis, 01.07.1993, No. 43. URL: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> (дата звернення: 10.10.2023).
2. Krukowski J. Konkordaty z panstwami Europy Srodkowej i Wschodniej zawarte na przełomie XX i XXI wieku, Teka Komisji Prawniczej, III/2010, s. 185.
3. Balodis R. Panstwo i kosciol w Sotwie, [w:] G. Robbers (red.), Panstwo i kosciol w krajach Unii Europejskiej, Wroclaw, 2007, s. 285.
4. Religisko organizaciju likums. 07.09.1995. URL: <https://likumi.lv/ta/id/36874-religisko-organizaciju-likums> (дата звернення: 10.10.2023).
5. Malajny R.M. Panstwo a Kosciol w Konstytucji w Konstytucji III RP, Panstwo i Prawo, 1995, z. 8, s. 73.
6. Balodis R. Recent Development of Latvian Model of Church and relationships: constitutional changes without revising of Constitution, Jurisprudence, 2009, No. 3, s. 138.
7. Spriedums Latvijas Republikas varda Riga 2018. gada 26. Aprili lieta No. 2017-18-01. URL: <https://likumi.lv/ta/id/298702-par-religisko-organizaciju-likuma-7-panta-otras-dalas-un-8-panta-ceturtas-dalas-atbilstibu-latvijas-republikas-satversmes-99-un>. (дата звернення: 10.10.2023).

8. Grozijumi Latvijas Pareizticigas Baznicas likuma. 2022. URL: <https://likumi.lv/ta/id/335376-grozijumi-latvijas-pareizticigas-baznicas-likuma> (дата звернення: 10.10.2023).

9. Latvijas Republikas un Sveta Kresla ligums, Latvijas Vestnesis, 25.09.2002. URL: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/66743-latvijas-republikas-un-sveta-kresla-ligums> (дата звернення: 10.10.2023).

10. Latvijas Pareizticigas Baznicas likums. 03.12.2008, No. 188. URL: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/184626-latvijas-pareizticigas-baznicas-likums> (дата звернення: 10.10.2023).

References

1. Latvijas Vestnesis (1993), "Constitution of the republic of Latvia", available at: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> (Accessed 10 November 2023).
2. Krukowski, J. (2010), "Concordats with the countries of Central and Eastern Europe concluded at the turn of the 20th and 21st centuries", Teka Komisji Prawniczej, vol. III.
3. Balodis, R. (2007), "State and church in Latvia", Panstwo i kosciol w krajach Unii Europejskiej [State and church in the European Union countries], Wroclaw, Poland.
4. Parliament of the Republic of Latvia (1995), "Law on Religious Organisations", available at: <https://likumi.lv/ta/id/36874-religisko-organizaciju-likums> (Accessed 10 November 2023).
5. Malajny, R.M. (1995), "The State and the Church in the Constitution in the Constitution of the Third Polish Republic", Panstwo a Kosciol w Konstytucji w Konstytucji III RP, Panstwo i Prawo, vol. 8, p. 73.
6. Balodis, R. (2009), "Recent Development of Latvian Model of Church and relationships: constitutional changes without revising of Constitution", Jurisprudence, vol. 3, p. 138.
7. The Constitutional Court of the Republic of Latvia (2017), Judgment "On the compliance of the second part of Article 7 and the fourth part of Article 8 of the Law on Religious Organizations with Articles 99 and 102 of the Constitution of the Republic of Latvia and on the compliance of the third part of Article 7 of the Law on Religious Organizations with Articles 91, 99 and 102 of the Constitution of the Republic of Latvia", available at: <https://likumi.lv/ta/id/298702-par-religisko-organizaciju-likuma-7-panta-otras-dalas-un-8-panta-ceturtas-dalas-atbilstibu-latvijas-republikas-satversmes-99-un>. (Accessed 10 November 2023).
8. Parliament of the Republic of Latvia (2022), "Amendments to the Latvian Orthodox Church Law", available at: <https://likumi.lv/ta/id/335376-grozijumi-latvijas-pareizticigas-baznicas-likuma> (Accessed 10 November 2023).
9. Latvijas Vestnesis (2002), "Agreement between the Republic of Latvia and the Holy See", available at: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/66743-latvijas-republikas-un-sveta-kresla-ligums> (Accessed 10 November 2023).
10. Parliament of the Republic of Latvia (2008), "Law of the Latvian Orthodox Church", available at: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/184626-latvijas-pareizticigas-baznicas-likums> (Accessed 10 November 2023).

Стаття надійшла до редакції 28.11.2023 р.